

Matko Kovačević

STRADANJA U RATU – NASTAVAK U MIRU

U proteklom teškom i preteškom vremenu ukupnog stradanja svega što je ljudsko i civilizacijsko, kakvo naša duga i bogata povijest gotovo da nije zabilježila, golemo razaranja, oštećenja i uništenja zadesila su i arhivske institucije Bosne i Hercegovine i neprocjenjivo kulturno i povijesno blago koje one štite i čuvaju. Još težu sudbinu doživjele su registrature – građa u nastajanju, naročito njihova operativna dokumentacija. Ukupne posljedice su takve da ćemo još dugo morati živjeti s njima.

Poučeni besprimjnim razaranjima i uništavanjem kulturnih dobara, posebice stradanjem arhivske građe tokom rata u Hrvatskoj, arhivska služba Bosne i Hercegovine nije bila zatečena, niti nespremno dočekala početak rata.

Arhiv Bosne i Hercegovine i Društvo arhivskih radnika naše zemlje su znatno ranije, još sredinom 1991. godine intenzivirali aktivnost na pojačanoj zaštiti građe za slučaj ratne opasnosti i poduzeli gotovo sve raspoložive mjere zaštite u arhivu i na terenu, podsjećajući i upozoravajući dopisima u više navrata¹ sve arhive i evidentirane registrature na mjere i načine zaštite svoje građe u vremenu neposredne opasnosti i otvorenih ratnih sukoba pred kojima smo stajali. Nažalost, mnogi su se oglušili o naša upozorenja i preporuke i prošli su kako su prošli. Oni pak koji su uvažavali naše sugestije prema datim uputama i time izvršavali svoje zakonske obaveze, manje su stradali i u znatnoj mjeri sačuvali svoju vrijedniju dokumentaciju.

Želim naglasiti, da se takva i tolika destrukcija koja nas je zadesila nije mogla predvidjeti, pa naravno niti odgovarajući preduprijediti njene posljedice. Pred takvom silinom i strahotama razaranja i uništenja bili smo užasnuti i nemoćni, jer kako aktivirati i osigurati funkcije elektrosignalizacije i električne uređaje kada nema struje?!; kako gasiti požare kada nema vode?!; kako spašavati građu i kuda s njom kada je svaki kutak ugrožen, svaki radnik snajperska meta i

---

¹ Dopisi su upućeni u devetom i jedanaestom mjesecu 1991. godine i drugom mjesecu 1992. godine. Posljednje cirkularno pismo posredno je otposlano na cca 8000 adresa, a apeli objavljivani u štampi i emitirani na RTV više puta.

potencijalna žrtva, jer se neprekidno puca?!; kako preživjeti u totalnoj blokadi, kada se masovno gine u redovima za kruh kada ponekad dođe i voda kada je ima?!; kako oživjeti nadu i vjerovati u bolje, kada su i sahrane i dječija igra mete granata, a oznake Haške konvencije na objektima kulture ciljevi razaranja i uništenja?!; itd.

Iako je, učinjeno gotovo sve što smo učiniti mogli, naše zbrinjavanje građe i postojeći sistemi njene zaštite, nisu imali nikakve izgledne šanse naspram suvremene tehnologije i razorne ratne tehnike koja nije znala ili nije htjela znati i poštivati međunarodne pravne norme (opća prava i opća društvena dokumenta, a pogotovo akta specifičnih stručnih asocijacija, u našem slučaju ICA-e i njenih organa i tijela) usvojene i ratificirane na najvišem nivou organizacije međunarodne zajednice. Naše iskustvo je pokazalo da čak ni takva međunarodna organizacija kakva je UNESCO, odnosno UN, nema odgovarajući pravni mehanizam primjene niti pouzdan aparat prinude za prekršitelje zvanično prihvaćenih normi ponašanja u ovakvim prilikama. I ovaj rat je potvrdio te konstatacije, zapravo naše slutnje i bojazan u svrhovitost djelotvornog učinka zbog nesklada utvrđenih normi i nemoći njihove konkretne primjene.

Ratom pričinjena šteta arhivima u Bosni i Hercegovini i arhivskoj djelatnosti u cjelini je ogromna i gotovo nemjerljiva. Posljedice stradanja građe, objekata, odnosno radnog i spremišnog prostora, opreme i precizne tehnike, te ratom nastala kadrovska praznina u arhivima i njihovim registraturama su velike, teško premostive i naše dugoročno breme. O razmjerama ratnog stradanja, govorili smo više puta na nekoliko zvaničnih skupova i pisali u ratnim brojevima *Glasnika, Arhivumu, Atlanti, Slobodnim arhivima*, posebnim publikacijama i drugdje. Ovdje ćemo iznijeti samo bitne činjenice radi podsjećanja, na ta događanja i pouke da se to nikada i nikome više ne dogodi i nigdje ne ponovi²

Iako je Arhiv Hercegovine procentualno najviše stradao³ ipak je najveći stradalnik bio i ostao Arhiv Bosne i Hercegovine i njegove registrature. Zbog ograničenog prostora i vremena neće se elaborirati ukupno stradanje ove djelatnosti u Bosni i Hercegovini, po arhivima, odnosno regijama, nego kroz stanje i stradanje centralne arhivske institucije Arhiva Bosne i Hercegovine i njegovih značajnijih registratura i uz neke opće pokazatelje, pokušati predstaviti, zapravo dati slika strahota koje su u većoj ili manjoj mjeri zadesile većinu arhivskih institucija prvenstveno u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Od četiri zgrade u kojima je bio smješten Arhiv (cca 2.500 m²) jedna je potpuno uništena (Orijentalni institut) gdje smo koristili cca 220 m² prostora, dok je zgrada gorila i sa brda odjekivali topovi brzom intervencijom radnika

² Vidi prilog 2a i 2b

³ Oštećeno je ili uništeno skoro 10% arhivske građe, a zgrada i oprema razoreni su u visokom postotku. Uz pomoć međunarodne zajednice po završetku rata izvršena je djelomična sanacija.

Arhiva građa je u cjelosti spašena, iako se radilo o filmskom fondu kinoteke koji je inače najosjetljiviji materijal; smještajni prostor od cca 900 m² u Pravosudnoj palači je tako devastiran da je i danas, samo jedna trećina tog prostora u funkciji prinudnog smještaja (bez prirodnog svjetla, ventilacije, grijanja, vode i sanitarija i sa improviziranim dovodom struje); centralni objekat (zgrada Predsjedništva) sa cca 1500 m² smještajnog, radnog i radioničkog prostora, od čega preko tri četvrtine depoa, su ispod minimuma normi i standarda odgovarajućeg smještaja, a skoro dvije trećine radnog prostora još uvijek koriste zajedničke službe državnih organa. Jedino depo sa dvije prostorije u površini od cca 100 m² u zgradi bivšeg CK je sa manjim oštećenjima, ali i bez radnih prostorija koje smo imali prije rata.

Nije mnogo bolje stanje smještaja ni u još nekim arhivama prvenstveno Arhivu središnje Bosne u Travniku, Arhivu Unsko-sanskog kantona – županije u Bijaču, Istorijskom arhivu Sarajevo, zatim dijelu centralnog objekta Arhiva Republike Srpske u Banjoj Luci i Regionalnom arhivu u Doboju. Za prijem u arhive zakonski već dospjele građe i građe ugašenih registratura nedostaje od 40 do 60% predratnog prostora, odnosno još daleko više od sada postojećeg korisnog smještajnog prostora koji je još uvijek van funkcije u površini od skoro 30%.

Slično i još drastičnije stanje smještaja građe je u registraturama.⁴ Iz podataka slijedi da je građa u arhivima i naročito u registraturama u nedostatnim i sigurnosno ne uvjetnim prostorima i može se s puno sigurnosti ustvrditi da je njen najveći dio u velikom postotku, čak u dosta slučajeva stopostotno i danas ugrožen od propadanja, uništenja i nestajanja djelovanjem kemijskih, bioloških i fizičkih oštećenja i drugih napasnika i posebno nemara i neodgovornog odnosa osnivača, odnosno pravnih i drugih subjekata.

Sudbina građe uglavnom odražava navedena stradanja i ukupno stanje smještaja kako u ratu tako i dosadašnjem poraću. Kao ilustraciju stradanja arhivske građe i građe u registraturama na području Federacije Bosne i Hercegovine, posebno Arhiva Bosne i Hercegovine, navešćemo samo neke pokazatelje kao primjere strahota kroz koje smo prošli i kakve su nam posljedice u ovom domenu ostale.

Već na samom početku izravnim pogocima topovskim granatama 155 mm kroz prozorske otvore pogodeni su u više navrata naša dva depoa u blizini

⁴ Iz ankete Arhiva BiH koja je urađena prošle godine u skoro 450 registratura Arhiva BiH, Arhiva FBiH, Arhiva Bijača i Arhiva Tuzle stanje smještaja je iskazano: 5% ispitanika je zaokružilo rubriku odličan i vrlo dobar; oko 30% dobar i zadovoljava, a skoro 2/3 je dalo ocjenu loš ili jako loš. Mislimo da ovi podaci sa puno vjerodostojnosti mogu biti relevantni za cijelu Bosnu i Hercegovinu.

glavnog ulaza Predsjedništva, pri čemu su stradali dijelovi naših najznačajnijih fondova.⁵

Samo tom prilikom potpuno je uništeno cca 50 fascikli i kutija građe, a teško je oštećeno 820 kutija prvorazredne arhivske građe i 86 arhivskih knjiga (imenski i tematski registri), te na stotine dužnih metara polica i desetine metalnih voodootpornih i protivpožarnih kontejnera od čega preko dvije trećine polica i kontejnera potpuno uništeno kao i svi mjerni instrumenti u tim depoima.

Veća ili manja stradanja i djelimična oštećenja pretrpjeli su i dijelovi fondova koji su se nalazili u drugim dijelovima centralne zgrade i Pravosudne palače.⁶

Prema dosta preciznim i vjerodostojnim podacima na osnovu Pilot projekta istraživanja stradanja i stanja u registraturama u nadležnosti Arhiva BiH,⁷ kojega je uz finansijsku pomoć ICA-e i stručnu superviziju g-dina Đorda Mekenzija realizirao Arhiv BiH 1997. i 1998. godine, arhivska građa i registraturi materijal u registraturama pretrpio je mnogo veću štetu. Posebno je mnogo stradala operativna dokumentacija čiji postotak se kreće i do 90% uništenja, naročito Vlade i Skupštine kada su im zgrade među prvim granatirane i zapaljane. Preko polovinu ispitanika navodi da je građa stradala u visokom postotku, a znatan broj i da je potpuno uništena⁸, te da i ono što je sačuvano u većini slučajeva je manje ili više ugroženo zbog neodgovarajućeg tretmana, odnosno loših uvjeta rada, smještaja i kadrova.

Uzroci stradanja građe u registraturama na teritoriji Bosne i Hercegovine su različiti zavisno od područja, lokacije i intenziteta ratnih sukoba. Od ukupno oko 480.000 m¹ stradale arhivske građe i registraturnog materijala ili preko 51% ukupne građe u registraturama najveći postotak otpada na direktne štete granatiranja (skoro 35%); pratećih pojava razaranja (požari, poplave i sl. oko 30%); nedovoljne brige i nemara registratura (preko 24%) i ostalo što proističe iz karaktera ratnog sukoba (oko 11%).

Od ustanova u Sarajevu čiji su arhivski fondovi i zbirke u nadležnosti Arhiva BiH najveća stradanja doživjeli su Orijentalni institut i Narodna i univerzitetska biblioteka (NUB), popularna Vijećnica.

⁵ *Zemaljska Vlada za BiH (1878-1918); Zajedničko ministarstvo financija-Odjeljenje za BiH (1878-1918); Okružni sudovi Banja Luka i Sarajevo (sudski procesi), Izvršno vijeće SRBiH (povjerljivi spisi); Trgovačke kuće (1719-1908)*

⁶ Vidi prilog pod brojem 6a

⁷ Istraživanje je obavljeno u 80 registratura (oko 20%) koje posjeduju preko 50% ukupne građe svih registratura u nadležnosti Arhiva BiH iz osam oblasti: državna administracija-uprava 15%, visoko obrazovanje 20%, privreda 13%, zdravstvo (klinike, fakulteti, instituti, zavodi) 12%; vjerske zajednice 12%, kulturne i naučne ustanove 10%, sudstvo 10% i ostalo (katastar, humanitarne organizacije, osiguranje, udruženja 8%)

⁸ Analiza o stanju i stradanju građe pokazuje da je preko 55% obuhvaćenih registratura građa stradala u obimu od 30 do 90%, a cca 20% potpuno uništena.

Arhivski fond Orijentalnog instituta u Sarajevu činile su četiri zasebne cjeline i u cjelosti je stradao. Zbirka *Manuscripta turcica* brojala je 7.156 dokumenata iz perioda od 16. do 19. stoljeća. Zbirka *Sidžila*⁹ (dokumenti sudske vlasti), imala je 66 prvorazrednih izvora za izučavanje istorije iz vremena od 17. do 19. stoljeća (1631-1878). Najbrojniji fond čini *Vilajetski arhiv* sa preko 200.000 raznih dokumenata (fermana, berata, bujurldija, sidžila, tapija, izvještaja i sl.), koji obuhvataju građu zadnja tri desetljeća turske vladavine u BiH (1852-1878). Četvrta zbirka originalne građe su *Tapije* – zvanični dokumenti o posjedovanju zemljišta iz druge polovine 19. stoljeća.

Osim ove originalne građe, stradalo je i na desetine hiljada fotokopija i mikrofilmova snimljene građe u drugim arhivima širom svijeta; među kojima su posebno bile važne zbirke *Deftera*¹⁰ iz perioda od 15. do 17. stoljeća (142 rolne mikrofilma) i *Zbirka Variae* iz istog perioda i u gotovo istoj količini (141 rolna). Osim arhivskog fonda Orijentalnog instituta stradale su i neprocjenjivo vrijedna *Rukopisna zbirka* (fond od 5.236 kodeksa) i *Biblioteka* s cca 10.000 bibliotečkih jedinica, te zgrada (doba secesije) od koje su dugo bile samo zjapeće zidine, a sada je renovirana i ima drugu namjenu. Prema evidenciji statističara svega 1% cjelokupnog blaga ove ugledne institucije je ostalo u životu.

Sličnu sudbinu doživjela je i NUB (Vijećnica). Osim ogromnog milionskog bibliotečkog fonda, stradala je i vrijedna arhivska i rukopisna građa, od koje su ostali uglavnom samo fragmenti ili manje cjeline oštećene građe¹¹

Nešto bolje su prošli ali uz oštećenja, manja ili veća, arhivski fond Gazi Husref-begove biblioteke sa zbirka sidžila i vakufnama iz perioda 1556-1852, te zbirka raznih arhivskih dokumenata (fermani, hudžeti, fetve, pisma i sl.) iz perioda 1558. – polovina 20. stoljeća, kao i zbirka rukopisnih djela sa cca 9.000 inventarnih jedinica.

Stradanja, uništenja ili djelimična oštećenja pretrpjeli su i vrijedni arhivski fondovi franjevačkih samostana, koji čuvaju na desetine hiljada dokumenata iz perioda srednjovjekovne bosanske države, turske uprave i austro-ugarske vladavine, zatim pojedini fondovi Islamskvoje vrske zajednice i stare pravoslavne crkve, te dokumentarna odjeljenja Akademije nauka i umjetnosti BiH, Zemaljskog muzeja, većeg broja fakulteta i drugih republičkih ustanova i privrednih preduzeća (Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnog naslijeđa BiH, Elektroprivreda BiH, Energoinvest, Univerzitetsko-medicinski centar i dr.)

Zajedno sa objektima i građom stradala je oprema i procesna tehnika. Kao najranjiviji inventar u arhivskoj oblasti rada, ona je doživjela najtežu sudbinu u stradalim arhivima – uništena je gotovo u cijelosti.

⁹ Vidi u prilogu pod 9a

¹⁰ Vidi u prilogu pod 10a

¹¹ Vidi u prilogu pod 11a

Da bi se spasila oštećena, sačuvala ugrožena i obnovila uništena arhivska građa, trebalo bi, čim prije, opremiti arhive sa odgovarajućom opremom i procesnom tehnikom bez čega nema valjane zaštite, liječenja, reprodukcije, jednom rječju suvremenog čuvanja, dostupnosti građe i njenog korištenja.

Zbog toga je potreba za zaštitnom opremom i procesnom tehnikom, posebno radionicama za liječenje i konzervaciju i laboratorijama za mikrofilmiranje bar u državnim i entitetskim arhivama veoma akutna, neophodna i urgentna, kako ogromni naponi i veliki trud arhivskih radnika u ratu, ne bi bio uzaludan. Nažalost, ni do danas na tom planu praktično nije urađeno ništa, izuzev kraće edukacije dva radnika u arhivima Hrvatske i Slovenije, mada je obećanja sa mnogih strana bilo i na pretek. Dakle, ni četiri godine nakon rata nijedan arhiv u cijeloj Bosni i Hercegovini nema niti jednu laboratoriju, radionicu, komoru za oprašivanje, aparate za absorpciju vlage i sl., a građa propada i nestaje progresivno svakodnevno.

Slično je i još teže stanje i na ovom planu u ogromnoj većini registratura. To najbolje potvrđuje analiza seminara održanih za registrature Arhiva BiH, Arhiva Federacije BiH, arhiva Bihaća i arhiva Tuzle. Rezultati ankete provedene tom prilikom mogu biti relevantan pokazatelj stanja u ovom domenu i na području cijele naše zemlje, koje je, nažalost, još poraznije nego smo očekivali¹²

Gotovo u istoj ravni ukupnog stradanja arhiva i registratura jeste gubitak kadrova. Arhivi su ostali bez velikog broja primjernih profesionalaca prosječno u obimu od 25 do 50%, u Arhivu BiH čak i preko 90%, a u registraturama je stanje još nepovoljnije.

Navodimo primjer Arhiva Bosne i Hercegovine koji, ako nije tipičan onda je karakterističan, i zorno pokazuje svu dramatičnost situacije koja se i u ovom segmentu nastavlja. Tokom rata Arhiv je napustilo 30 radnika ili skoro dvije trećine od predratnog broja, a do sada se vratilo svega dvoje i nema puno izgleda da ih se vrati još. Dio radnika je otišao u druge zemlje, jedan broj ih je promijenilo mjesto boravka, dio ih radi unosnije poslove, manji broj je otišao u mirovinu, a bilo je i smrtnih slučajeva u izbjeglištvu ili raseljeništvu. U međuvremenu je primljeno 10 novih radnika, da bi se novom organizacijom Dejtonske Bosne polovinom 1997. godine formirao Arhiv Federacije BiH, u koji zbog neizvjesnosti statusa prelaze svi radnici Arhiva BiH izuzev direktora, kasnije zamjenika i tehničkog sekretara. Dakle, Arhiva BiH danas broji samo tri radnika, odnosno svega 6,5% od predratnog broja koji još uvijek nemaju riješen status niti egzistencijalne uvijete života i rada!?!.

¹² Svega 5,5% ispitanika smatra da je stanje opreme i tehnike odlično ili vrlo dobro; 22,5% ocjenjuje stanje dobro i zadovoljava, a preko 2/3 odnosno 72% daje ocjenu stanja loše, jako loše ili "nikakvo".

U oba entiteta, dakle u cijeloj Bosni i Hercegovini danas četiri godine po okončanju rata, u arhivima radi skoro (jedna trećina) radnika manje nego prije rata (rekli smo u kakvim uvjetima), a zadataka i obaveza nikada nije bilo više.

Kadrovska problematika u registraturama je, gledano u cjelini, daleko složenija i mnogo teža. Radi ilustracije i bez komentara treba navesti samo podatke iz već spominjane analize održanih seminara i istraživačkog Pilot projekta. Od ukupno 450 anketiranih radnika u registraturama svega njih 1,2% ima stručno arhivsko obrazovanje, oko 5% je i ranije prisustvovalo *Savjetovanjima*; njih 2/3 ima dosta radnog iskustva (između 7 i 30 pa i više godina) ali uglavnom na drugim poslovima (i oni su dakle početnici); više od polovine anketiranih radi uz ove i druge uglavnom „važnije poslove“ u svojim firmama, preduzećima ili ustanovama. Sve ovo govori o tretmanu ovog posla i ljudima koji ga obavljaju ali isto tako nas upućuje i opredjeljuje pravce naše aktivnosti posebno na planu osposobljavanja ovih ljudi, prvih u lancu ukupne brige za buduću arhivsku građu koja bi jednog dana trebala stići u Arhiv.

Ovi pokazatelji mogu biti relevantan reprezent arhivske problematike u registraturama u Federaciji Bosne i Hercegovine, a vjerujem u znatnoj mjeri i cijeloj Bosni i Hercegovini.

S obzirom na ukupno stanje kadrova i njihov značaj može se sa sigurnošću ustvrditi da su oni najvažniji, ali i najkritičniji resursi arhivske djelatnosti naše zemlje i naša golema briga.

Iz svega rečenog očito je da predstoji teška borba sa posljedicama ratnog razaranja i ukupnog stradanja te jednako tako i protiv daljeg zaostajanja za našim kolegama u svijetu.

Preživljavajući strahote ratnih stradanja i živeći sa njihovim teškim posljedicama, uvjereni smo, sada više nego ikada, da samo stvarno, a ne deklarativno uvažavanje međunarodnih deklaracija o zaštiti i poštivanju ljudskih prava i dobra može osigurati budućnost arhivske službe u cjelim i arhivskih djelatnika na ovim našim entitetskim i ukupnim bosanskohercegovačkim prostorima.

Na kraju umjesto zaključka neophodno je podsjetiti da živimo u vremenu kada ništa i nigdje nije isključeno i zato ozbiljnost trenutka, pouke iz ovog rata i predostrožnost svih nas i posebno međunarodne zajednice znače mirniju sadašnjost i izvjesniju budućnost. Zbog toga predlažemo sljedeće:

- inovirati postojeće ili donijeti nove sisteme mjera primjerene vremenu i dosljednije sprovoditi međunarodne konvencije i rezolucije ICA-e o zaštiti kulturne baštine, posebno arhivske građe kao njenog najosjetljivijeg dijela;
- decidno utvrditi pravne i druge standarde i adekvatan mehanizam primjene te pouzdan aparat prinude za prekršitelje oficijelno prihvaćenih normi ponašanja;

- zakonski sankcionirati odgovornost za rekviriranje, pljačku i krađu arhivskog i drugog kulturnog blaga u skladu sa Rezolucijom broj 1. stav 3., 7. i 8. i Rezolucijom broj 3. stav 1., 2. i 4 donesenim na XXX zasjedanju CITRA-e u Solunu 1994. godine;
- javno osuditi kulturocidne postupke vinovnika oružanih sukoba i obvezati ih na povrat otuđene arhivske građe i drugih kulturno-umjetničkih dobara, te poštivanje arhivskih i širih civilizacijskih normi ponašanja prema zajedničkim dobrima do završetka sukcesije bivših federalnih država;
- zatražiti od nadležnog tijela ICA-e (Odbor za prevenciju zaštite od prirodnih, ratnih i drugih nedaća) da izradi, a organi ICA-e donesu *Uputstvo* za spriječavanje i predupređivanje većih nesreća, havarija, ratnih stradanja i drugih nedaća (zemljotresi, poplave, požari, oružani sukobi, pljačke, krađe i drugi vidovi međunarodnog kriminala u ovoj sferi kulturnog nasljedja).

Prilog sadržaju teksta

- 2a Samo u prvih pet mjeseci rata u Sarajevu je uništeno ili stradalo (više ili manje) kulturnih dobara nego za sve vrijeme Drugog svjetskog rata u cijeloj ex-Jugoslaviji.
- 2b Uporedimo li ovaj rat (1991-1995) i Drugi svjetski rat kao do tada najstrašniji u povijesti čiji je centar u ex-Jugoslaviji bila Bosna i Hercegovina onda strahote Sarajeva dobivaju pravu dimenziju. Naime, u ovom ratu se u Sarajevu živjelo mjesecima bez vode, struje, grijanja, a preko 1000 dana bez to troje istovremeno i skoro isto toliko i više u gotovo totalnoj blokadi i komunikacijskoj izolaciji. Za vrijeme Drugog svjetskog rata Sarajlije su bile samo dan bez vode, dva dana bez struje, međunarodni željeznički saobraćaj Sarajevo-Brod bio je u prekidu nepuna dva dana, a pošta, telegraf i telefon radili su gotovo neprekidno za svo vrijeme rata. Grijanje također nije bio problem. O žrtvama, ukupnim stradanjima i životu uopće da i ne govorimo.
- 6a *Agrarna direkcija Sarajevo* (1920-1929) 149 kutija, *Građevinska direkcija Sarajevo* (1920-1929), 151 kutija, *Centralna direkcija državnih rudarskih preduzeća* (1938-1940) 31 kutija, *SOUR PTT saobraćaja* (1878-1972) 170 kutija, *Tehnički odjeljak pri sreskom načelstvu Sarajevo* (1929-1941) 176 kutija, *Šerijatska sudačka škola Sarajevo* (1937-1945) 199 kutija, *Viša islamska šerijatsko-teološka škola Sarajevo* (1937-1945) 15 kutija, *Društvo Crveni križ Sarajevo* (1919-1929) 140 fascikli i knjige raznih banaka (1945-1972) oko 900 komada.

- 9a Zbirka se sastojala od 17 sidžila travničkih kadija, 10 sidžila ljubinskih, 9 sidžila mostarskih, 8 sidžila blagajskih, 4 sidžila fojničkih, 3 sidžila zeničkih naiba, po 2 sidžila trebinjskih i duvanjskih kadija, te po jedan sidžil jajačkog, tešanjskog, gračaničkog, prozorskog, prusačkog, skopljaskog, bijeljinskog, ljubušskog kadije i prijedorskog naiba, kao i fragmenti sidžila sarajevskog kadije iz 1775. i 1776. godine, te visočkog kadije iz druge polovine 18. stoljeća.
- 10a Zbirka je imala 25 deftera za bosanski sandžak, 8 za hercegovački, 17 za zvrnički, 23 za smederevski, 15 za Pakrac i Požegu, 2 za kliški, 10 za sremski, 6 za segedinski, 7 za kruševački, 2 za niški, zatim 4 za Vidin, 10 za Crnu Goru, 6 za Vučitrn, 2 za Prizren, po 1 za Ohrid i Braničevo, te 10 deftera za ejalet Budim.
- 11a To su latinični, ćirilični i orijentalni razni spisi i isprave (cca 450) iz perioda 16-19. stoljeća, te zbirka orijentalne građe iz 18. i 19. stoljeća (cca 400 inventarnih jedinica), zbirka istorijske građe (memoari, studije, statuti, dekreti, izvještaji, pisma i sl.), iz razdoblja 18-20 stoljeća (cca 200 inventarskih jedinica), te brojne lične i porodične ostavštine u količini od preko 130 svežnjeva, kao i specijalna zbirka geografskih karata (19-20. stoljeća, cca 500 karata), razglednica 60.000 komada), mikrofilmova 8750 rolni), muzikalija i dr.

S u m m a r y

THE SUFFERING DAMAGES IN THE WAR-A CONTINUATION
IN PEACE

The archives and archive activity experienced a great terror and suffering in the four years lasting war (1992-95). Almost the same thing happened to the buildings – equipment and the processing technique, collections and staff. But the most difficult consequences of the wartime are met at the archival collections, a part of it was lost for good, the big quantity of collections in the registrar's office has a poor chance ever to reach the archives. Unless the urgent measures in the storing, curing and a complete protection take place.

The reasons of such an amount of suffering are many-sided, but they can be classified as an unparalleled brutality of the culprit of the suffering and the powerless people that suffered on one side, also the unbalanced standards proclaimed by the international community and the national – state system of cultural institutions protection and the practical implementation in the wartime, on the other side. There is an urgent need to make changes in order to get adapted to the new time.

It is evident that we have to face the hard time, the consequences of the war destruction and the complete suffering, we will have no success without a real help by our friends abroad.

We live at the time where anything nowhere can be excluded and certain what makes our attitude to the work more serious. The lesson we were given in the past war, the consequences make a good reason and an impetuous to our behaviour, particularly that of the international community, never to happen to anybody and anywhere.